

УДК 94(477)

Максим Главацький

ПОЛІТИКА ТА ПРАКТИЧНІ ЗАХОДИ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ ЩОДО СЕЛЯНСТВА В ГЕНЕРАЛЬНІЙ ОБЛАСТІ "КИЇВ" В 1941–1943 РР.

У публікації розкрито політику окупаційної влади щодо сільського населення у період німецької окупації упродовж 1941–1943 рр. Автор на основі аналізу архівних документів та матеріалів досліджує основні форми та методи експлуатації селянства, розкриває організацію праці, економічне пограбування та псевдостимулювання, як основні джерела збагачення Рейху задля перемоги у війні.

Ключові слова: органи окупаційної влади, районна в місті управа, районна управа, генеральна область "Київ", Київська та Полтавська область.

Окупаційний режим в Україні періоду Великої Вітчизняної війни, його зміст та регіональні особливості залишаються на сьогодні актуальною науковою проблемою, що потребує подальшого вивчення. Важливим завданням німецьких окупаційних органів влади було відновлення стабільного функціонування аграрного сектору економіки генеральної області "Київ" та Рейхскомісаріату "Україна" в цілому як одного з найважливіших чинників постійного постачання Рейху сільськогосподарської продукції. Нацистське керівництво усвідомлювало, що ігнорувати інтереси мешканців села є недоцільним, адже саме від цього залежить рівень та якість постачання продукції.

Науковою новизною публікації є постановка та розробка актуальної проблеми, яка не отримала всебічного та ґрунтовного висвітлення у історичній науці. Автором зроблена спроба цілісно та системно розглянути особливості становища селянства в окупаційний період на території генеральної області "Київ" (Київська та Полтавська області) упродовж 1941–1943 рр.

Об'єктом дослідження виступає окупаційна соціальна політика німецької адміністрації в період Великої Вітчизняної війни на території Київської та Полтавської областей.

Предметом дослідження є політика окупаційної влади щодо селянства та її реалізація на території генеральної області "Київ" в 1941–1943 рр.

Мета роботи полягає в проведенні аналізу політики окупаційної влади, соціально-економічного становища селянства, практичних дій окупантів в 1941–1943 рр. (на матеріалах Київської та Полтавської областей).

У цій публікації автор ставить наступні завдання: дослідити політику та систему окупаційних заходів щодо сільського населення, вказати основні форми та методи експлуатації селянства, розкрити організацію праці, економічне пограбування та псевдостимулювання як основні джерела збагачення окупантів в 1941–1943 рр., а також розкрити психологічний та моральний вплив останніх на населення регіону.

У розвитку історіографії Великої Вітчизняної війни на території України та окупаційного режиму як її складової, можна виділити три періоди: 1) воєнні роки – друга половина 50-х рр. XX ст., у цей час розпочинається концентрація архівних та інших документальних джерел та матеріалів в державних та наукових установах, відбувається становлення концепції дослідження історії війни як окремого розділу історичної науки та обґрунтовуються її основні напрямки вивчення; 2) з початком 60-х до кінця 80-х років XX ст., цей період характеризується появою численних праць, передусім багатотомних, в яких висвітлені основні події і підводяться підсумки війни, досліджуються певні аспекти німецького окупаційного режиму, з'являються перші спроби висвітлення регіональної специфіки окупаційної політики; 3) з початку 90-х років до сьогодні історія війни поповнилася новими архівними і документальними джерелами, активізується процес переосмислення причин, характеру, суті окупаційного режиму та наслідків Другої світової війни для України в цілому.

У період здобуття Україною незалежності, розвалу СРСР та інших змін в суспільстві зазнала зміни і історична наука. Дослідникам довелося переглянути деякі моменти висвітлення історії війни. В цьому контексті вийшли праці М. Ковалю. Він же підготував "Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945)" 12-й том серії "Україна крізь віки". Автор проаналізував стан освіти, науки і культури під час окупації, висвітлив діяльність "Просвіт". Питанням структурної побудови та діяльності німецького окупаційного апарату присвячене дослідження П. Рекотова. Економічний грабунок народного господарства та населення України окупантами дослідив І. Ветров, він проаналізував багато архівних матеріалів і показав як німецька влада реалізовувала різні методи грабунку: від грошової реформи до підставних торгових товариств. Окремі аспекти соціальної політики окупантів висвітлені у дослідженні О. Потильчака. З нових позицій він розглядає підневільну працю радянських військовополонених та українських селян на користь німецької

держави. Через призму діяльності українського націоналістичного руху опору на території України, розглядає окупаційну німецьку політику В. Косик.

У 2000 році вийшов заключний том Книги Пам'яті України "Безсмертя", у якій авторський колектив дослідників, серед яких В. Галаган, І. Герасимов, О. Дубина, М. Коваль, В. Клоков, В. Король, О. Лисенко та ін., намагався показати всі сторінки війни, не залишаючи "білих плям". Ця книга – це нова академічна праця, що стосується війни 1941–1945 років в ХХ столітті, яка увібрала в себе новітні дослідження з цієї тематики за 90-ті роки.

Історіографію німецько-фашистського режиму на українських землях склали праці радянських, закордонних та сучасних українських науковців. У той же час регіональний аспект серед цього масиву досліджень мало представлений. Проблематика життя селянства в окупаційний період на території генеральної області "Київ" не стала предметом глибокого історичного наукового дослідження.

Джерельну базу дослідження становить комплекс архівних матеріалів, що знаходяться в наступних архівах: Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центральному державному архіві громадських об'єднань (ЦДАГО України), Державному архіві Київської області.

Частина архівних матеріалів німецького походження: звіти, доповідні, донесення німецьких чиновників зберігається в ЦДАВО України – ф. 3206 ("Рейхскомісаріат України, м. Рівне"), Ф.3676 ("Штаб імперського керівника Розенберга для окупованих східних областей"), Ф. КМФ-8 ("Колекція мікрофотодокументів німецько-фашистських установ, армійських груп та ін. підрозділів"), Ф. 4620 ("Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни"). Важливими джерелами, що дозволяють автору глибше розкрити наукову проблему, є звіти радянських партизанів, підпільників, агентів НКВС, акти державних комісій з евакуації та комісій з розслідування злочинів німецьких загарбників на окупованій території. Ці документи містяться в фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань України – це ф. 1 ("Центральний Комітет Комуністичної партії (більшовиків) України"), ф. 57 ("Колекція документів з історії Комуністичної партії України"), ф. 166 ("Комісія з історії Великої Вітчизняної війни при Академії наук"). Основним інформаційним джерелом, яке автор використовує у цьому дослідженні, є звіти, донесення, розпорядження, що мають місце у зазначених архівах України.

Територія України із своїм значним економічним потенціалом займала одне з провідних місць у довоєнних планах Третього Рейху. Плани та заходи, які повинні були забезпечити економічне використання захоплених районів СРСР, згадуються вже у перших розробках військової операції на Сході у серпні-вересні 1940 року. Було проведено значну роботу з вивчення економічного становища в СРСР і зроблено певні висновки. Економічні цілі східної кампанії виходили зі стратегічно-політичних мотивів захоплення СРСР.

Необхідною умовою залучення селянства окупованих територій до співпраці було наділення цієї верстви населення землею, згідно з аграрним законом А. Розенберга, а також виписувалася система матеріального заохочення та стимулювання селян до праці. В зв'язку з цим, регулярно в різноманітних розпорядженнях, наказах старостам, керівникам сільськогосподарської сфери різних управлінських рівнів акцентувалася увага на питаннях стабільності оплати праці та системи преміювання. Цей напрям аграрної політики мав пропагандистську мету, а у місцевого населення мало скластися враження гуманності нової влади, стабільності "нового порядку" та прагнення влади покращити становище селянства.

Необхідною умовою залучення селянства до співпраці було наділення цієї верстви населення землею відповідно з аграрним законом А. Розенберга, а також виписувалася система матеріального заохочення та стимулювання селян до праці. У зв'язку з цим, регулярно, у різноманітних розпорядженнях, наказах старостам, керівникам сільськогосподарської сфери різних управлінських рівнів акцентувалася увага на питаннях стабільності оплати праці та системи преміювання. Цей напрям аграрної політики мав пропагандистську мету, а у місцевого населення мало скластися враження гуманності нової влади, стабільності "нового порядку" та прагнення влади покращити становище селянства.

Аналіз архівних документів переконує в тому, що життя селянина знаходилося під суворим контролем з боку німецької влади. Про організацію нагляду, що розпочиналася відразу після окупації населеного пункту, свідчать документи німецького походження. Зокрема, місцева окупаційна влада зобов'язана була скласти два списки сільських мешканців. До першого з них вносилися прізвища осіб, що мали дійсні особисті документи та прибули до конкретного населеного пункту після початку війни (біженці, тимчасові робітники). До іншого списку вносилися прізвища постійних мешканців за умови відсутності щодо них будь-яких підозр з боку місцевої окупаційної влади. Населення, що потрапило до цих списків, отримувало посвідчення особи терміном на три місяці, яке можна було продовжувати, але лише в тому населеному пункті, де воно було видане [1, арк. 9]. Такі тимчасові посвідчення містили основні дані про особу, зокрема місце проживання та

працю [2, арк. 7]. Слід зазначити, що у документах радянського походження зустрічаються згадки про присвоєння кожному мешканцю села особистого номера. У разі виїзду з села на конях цей номер мав бути викарбуваний на дузі запряженої тяглової сили [3, арк. 14].

Однак ці документи не давали права селянам переїжджати з місця на місце, чи навіть просто виїжджати зі свого села у власних справах. Навпаки, цими посвідченнями селяни фактично були прикріплені до певного місця проживання. За недозволені поїздки у них відбирали коней, худобу, продукти. Згідно з розпорядженнями німецьких сільськогосподарських керівників, старости, які самовільно видавали довідки для поїздки за межі округи, також притягувалися до відповідальності [4, арк. 11].

Однією із основних рис нацистського режиму була організація сільськогосподарської роботи у формі трудовнів. Обіцяючи на словах селянам зростання сільськогосподарського виробництва, заможне життя, насправді ж окупанти запровадили жорсткий режим праці. У Рейхскомісаріаті "Україна" встановлювалася норма у 22–25 трудовнів на місяць, виконання якої було обов'язковим для кожного селянина.

Доцільно порівняти обіцяні селянству умови праці та ті, які були дійсно запроваджені у життя. Зокрема, відповідно до директив для преси та пропаганди на території генеральної області "Київ", робочий час передбачалося розраховувати таким чином, щоб селяни мали можливість працювати на присадибних наділах, тобто з 7-ої години ранку до 6-ої години вечора. Цей документ передбачав значно обмежити, порівняно з радянськими часовими нормами, працю жінок, а ті, які мали дітей до 6 років взагалі мали бути звільнені від роботи в громадському господарстві. Насправді ж робочий день тривав з 5–6-ї години ранку до 6–7-ї, а інколи до 10-ї години вечора. Передбачалися перерви упродовж дня: на сніданок – півгодини, на обід – годину, післяобідня перерва – 15 хв. [5, арк. 131].

З метою заохочення українського селянства працювати в економічних інтересах Рейху, окупаційна влада водночас розробила систему оплати праці. Селяни отримували платню на основі вироблених трудовнів. Переважно це була натуральна оплата збіжжям, але траплялися й випадки оплати грошми. Директива, призначена для преси та пропаганди в рейхскомісаріаті "Україна", передбачала оплату робочого дня селянина у середньому 2 крб. та 3 кг зерна. У документі наводяться наступні розрахунки: при роботі в громадському господарстві упродовж року 150–200 днів (сім'я – 250–400 днів) заробітна платня становитиме 500–600 крб. Враховуючи наявність у селян присадибних наділів, йшлося далі, необхідна річна кількість зерна в 200 кг на особу (2000 кг на сім'ю) забезпечить основу для прохарчування [6, арк. 132]. Насправді ж ситуація із заробітною платнею була зовсім іншою.

Упродовж окупації найбільшу кількість продукції на трудовень селяни отримували у 1942 р. Таку тенденцію можна простежити на прикладі Полтавщини. Так, упродовж осені-зими 1941 р. селянам видано на "трудодень" у середньому по 539 г зернових та бобових культур, з врожаєм 1942 р. – 661 г, з врожаєм 1943 р. – 436 г. Прослідковується тенденція до збільшення норм праці селян до 1943 р., коли окупаційна влада залишила територію Полтавщини. Внаслідок запровадження методів Е. Коха щодо реалізації місцевою владою політики реквізицій і конфіскацій, встановлення непомірних обов'язкових поставок продукції, ці позитивні тенденції фактично зводились нанівець [7, арк. 20]. З 1942 р. на селі запроваджено пайкову систему, а усі наявні в господарствах запаси збіжжя, окрім насінневого фонду, конфісковувалися окупантами.

Ще одним різновидом контролю, який застосовувався лише у відношенні до селян, були так звані "евіденційні листки". Згідно з розпорядженням київського гебітскомісара від 2 листопада 1942 р., вони в обов'язковому порядку мали бути прикріплені до внутрішньої боку дверей будинків. На них передбачалося зазначати прізвища мешканців будинку й окремо тих, хто перебуває у ньому тимчасово (за тимчасове вважалося перебування більше 8 годин або у нічний час). У разі невиконання цього розпорядження до 15 листопада 1942 р. селянам загрожував арешт [8, арк. 34]. Без дозволу місцевої окупаційної влади селянам заборонялося приймати гостей.

Оголошуючи себе визволителями українців від більшовицьких методів правління, нацисти запровадили ще жорстокіший "новий порядок", за яким кожен крок селянина та його діяльність були підконтрольні та визначені конкретними наказами і розпорядженнями.

Розробивши правові, норми праці селян згідно з німецьким законодавством, влада частково залишила у дії правові норми радянського законодавства, що забезпечувало використання у повному обсязі трудові ресурси села. Необхідно зазначити, що німецька окупаційна влада належним чином оцінила "ефективність" господарської системи радянського зразка – колгоспів, що максимально забезпечували продуктами харчування "нову владу". Саме такі господарства давали можливість повною мірою використати примусову працю та повністю зібрати врожай.

Зокрема, від радянської системи окупанти зберегли право розпоряджатися робочою силою на власний розсуд, незважаючи на потреби та інтереси селянства. Таке фактичне перетворення

селян на інструменти реалізації своїх масштабних економічних планів прослідковується у багатьох заходах окупантів. Зокрема, основна техніка МТС була евакуйована або виведена з ладу відступаючими радянськими військами, а те, що залишилося, було непридатне для використання у зв'язку з відсутністю пального. З огляду на це, з метою максимального отримання продовольства та сировини, з Німеччини до України була завезена певна кількість сільськогосподарської техніки та інвентаря. Необхідно зазначити, що техніка використовувалася в основному при вивезенні готової сільськогосподарської продукції. До того ж селянам суворо заборонялося використовувати своїх коней та підводи у власних потребах.

Причиною такої поведінки окупантів було аж ніяк не прагнення останніх полегшити працю селян, а навпаки – бажання якнайшвидше зібрати зерно та без втрат вивезти його на склади вермахту. Складність у процесі збирання врожаю полягала у відсутності необхідної техніки. Статистичні показники про кількість завезеного сільськогосподарського інвентарю та машин у цей період, на думку автора, можна ставити під сумнів. Свідченням цьому є доповідна записка Українського штабу партизанського руху (далі – УШПР) до ЦК КП(б)У від 12 січня 1943 р. Згідно з нею фашисти не забезпечили матеріальну базу для проведення посівної кампанії 1942 року. У вказаному документі наводяться застереження шведських кореспондентів, відповідно до якого німецькі заводи сільськогосподарського машинобудування взимку 1941–1942 рр. обмежилися виробництвом військового спорядження, тому не змогли виготовляти сільськогосподарські машини для окупованих областей. Газета "Данцигер форпостен" від 12 лютого 1942 р. писала про те, що Німеччина ще не має реальних можливостей постачати в Україну трактори та комбайни [9, арк. 22].

Німецька преса визнавала, що сільськогосподарські роботи не забезпечені ні тяговою силою, ні тракторами, ні іншими транспортними засобами. Тому вирішено усі роботи проводити в основному ручною працею. Цей недолік сільськогосподарського виробництва підтверджувався й на офіційному рівні. Так, згідно з розпорядженням рейхсмаршала Г. Герінга, у разі відсутності сільськогосподарських машин, потреби Рейху в продукції необхідно було задовольняти за допомогою фізичної праці селян. Наявних контингентів робочої сили було недостатньо, щоб, використовуючи примітивні знаряддя праці, обробляти значні масиви земель. У зв'язку з цим, офіційно приймаються рішення про переведення сільськогосподарських робітників з одних генеральних округ у інші. Так, як свідчить доповідна записка УШПР до ЦК КП(б)У від 12 січня 1943 р., з генеральних округів Житомира та Києва передбачалося скерувати 400 тис. сільськогосподарських робітників у район Кіровоград-Дніпропетровськ-Миколаїв-Херсон. Добровольцям пообіцяли плату, квартири та нагороди, а також вони зберігали своє право на присадибні наділи за місцем постійного проживання [10, арк. 24].

Показником планової селянської "міграційної хвилі" був факт того, що згідно з директивою рейхскомісара Е. Коха, від 22 січня 1942 р. для обробітку земель Київського генерального округу з Києва мобілізовано 50 тис. жителів. Окупанти спрогнозували можливий прибуток від такого заходу. Планувалося наступне: якщо на одну особу впроваджувалася норма 100 м² ручного обробітку землі, то щоденно буде скопано 50 га. Тобто при середній врожайності 10 ц з га, окупанти розраховували отримати з площі, скопаної вручну – 1 млн ц зерна.

Отже, відсутність технічного оснащення негативно вплинула на сільськогосподарську сферу. Окупанти використовували в основному ручну працю сільського населення, запровадивши масштабну експлуатацію селян та примушуючи їх працювати в нелюдських умовах, на віддалених від домівок територіях.

Німецька окупаційна влада розробляла ще один із важливих напрямів реалізації аграрної політики на окупованих територіях – підготовку кваліфікованих кадрів та управлінців в сільськогосподарському секторі. Організовувалося та вдосконалювалася система навчання, так звані "сільськогосподарські освітні заклади" – школи. Наприклад, у сільськогосподарській школі, заснованій у Боярці на Київщині, планувалося поєднання теоретичних знань з практичною діяльністю. Навчання передбачалося завершувати складанням іспиту [11, с. 3]. У зв'язку з нестачею коштів для функціонування школи, влада вдалася до організації самоосвітніх хліборобських гуртків молоді. У газеті "Український хлібороб" за 1942 р. зазначалося, що: "Такі гуртки були окремими секціями товариства "Сільський господар". Крім того, в межах товариства передбачалося створити "Гурток господинь" і "Гурток молоді". Структура цих гуртків та форми їх діяльності набули широкого резонансу в періодичних виданнях часів німецької окупації [12, арк. 26].

Німецька влада переймалася питаннями підготовки фахівців вищого рангу в сільськогосподарській сфері. У німецькій пресі, що друкувалася на території генеральної області "Київ", значна увага приділялася питанню організації роботи агрономів, в обов'язки яких входило "охорона й інвентаризація сільськогосподарського майна, фондів сортового насіння, племінної худоби тощо" [13, с. 4]. Влада цікавилася проблемою організації сільськогосподарських шкіл з

підготовки агрономів. Зокрема, одну з таких професійних шкіл планувалося створити на околиці м. Кременчуга. Її програма передбачала системну підготовку кадрів. Після дворічної підготовки 90 учнів мали прослухати трирічні фахові курси, які частково передбачалося замінити практикою [14, арк. 10]. Широкого розголосу в пресі набула інформація щодо відкриття ветеринарного інституту в Києві, навчання у якому мало тривати 9 семестрів [14, арк. 10].

Німецька преса активно пропагувала створення як сільськогосподарських шкіл, так і структур з підготовки спеціалістів аграрної сфери економіки. Ці напрямки роботи носили передусім пропагандистський характер, оскільки нацистська верхівка не передбачала залучення місцевого населення до управління сільським господарством, навіть на нижчих шаблях влади. Це завдання покладалося на висококваліфікованих сільськогосподарських керівників, які прибували до Рейхскомісаріату з Німеччини. Для них владою передбачалося запровадження щонедільних радіопередач з питань сільського господарства за їх участю, що, з одного боку, носило агітаційно-пропагандистський характер та роз'яснення змісту діяльності " нової влади", а з іншого – передбачало можливість залучення адміністративного апарату, безпосередньо представленим нацистами.

Ще одним проявом німецької пропаганди було проведення сільськогосподарських виставок, на яких представляли різноманітні моделі передової техніки та зразки сільськогосподарських культур. Зокрема, в оперативному звіті Українського штабу партизанського руху (УШПР) від 14 вересня 1942 р. згадується про відновлення німецькою владою діяльності селекційних станцій, зокрема з вирощування буряків [15, арк. 7].

У німецькій пресі активно порівнювався " новий порядок" з колишнім радянським режимом. Зокрема, у одній з газет публікувалися роздуми сільського старости (прізвище не вказано – примітка автора), згідно з якими у колгоспників ніколи не було вихідних, а " тепер, в неділю ми вільно молимося богу та дотримуємося релігійних обрядів" [16, с. 5]. Насправді спостерігалася зовсім протилежна ситуація. Так, згідно з наказом окружного інспектора на Полтавщині (червень, 1942 р.) підкреслювалася необхідність роботи селян у неділю, оскільки " праця розглядається як молитва" [17, арк. 149]. На польові роботи залучалося усе населення села, в тому числі люди похилого віку та діти. Як свідчить записка комісара партизанського загону Канівського району Київської області (сьогодні – Черкаська обл.) Я. Носенка, " не бралися до уваги" жодні родинні обставини, як малолітні діти чи перестарілі батьки. Зокрема, згідно з розпорядженням Лубенського сільськогосподарського інспектора наказувалося " утворити бригади для прополки", причому в першу чергу в них мали бути задіяні діти під керівництвом вчителя". До того ж праця селян використовувалися й на роботах, зовсім не пов'язаних з сільським господарством, наприклад, на будівельних та розчисних роботах. Ця форма праці розглядалася як трудова мобілізація і тому не оплачувалися владою.

Надзвичайно поширеними були фізичні покарання за будь-які порушення під час робіт. Так, у директивній вказівці рейхскомісара України (1943 р.) йшлося про необхідність запровадження пильного нагляду за місцевою робочою силою. Непокірних селян після двох попереджень передбачалося піддавати тілесному покаранню, в подальшому – висилати до трудових таборів. Офіційно узаконювалася навіть кількість ударів різками за небажання працювати – від 25 до 30 [18, арк. 54]. Якщо ж невихід на роботу був масовим, то селян поголовно шмагали батогами або страчували. Причому все населення села примушували бути присутніми на таких езекуціях, а з метою залякування, по декілька тижнів не дозволяли хоронити розстріляних та повішених.

Ці " заходи" не були поодинокими, а набирали масового характеру. Покаранню підлягали не лише селяни, а й сільські старости та керівники громадських господарств. Так, у повідомленні УШПР йшлося про випадки, коли через зупинку молотарки в зимових умовах, окупанти заарештовували бригадирів та керівників колгоспів, били їх, після чого відпускали для продовження роботи.

Архівні матеріали дають змогу прослідкувати також оплату праці робітників державних господарств (колишніх радгоспів). Зокрема, що стосується тваринництва, то заробітна плата тут визначалася, відповідно до обсягу навантаження. Так, у місяць за догляд однієї тварини отримували: конюх (передбачене навантаження – 12 коней) – 23 крб., доярка (передбачене навантаження – 10–14 корів) – 5 крб., пастух (передбачене навантаження – 10–14 корів) – 5 крб., пасічник (передбачене навантаження – 50 бджоло-сімей) – 70 крб. [19, арк. 2].

Оплата праці сільськогосподарських спеціалістів та керівників господарств, порівняно зі звичайними общинниками, була значно вищою. Зрозуміло, що такі пропагандистські заходи скеровувалися на заохочення перерахованих категорій до співпраці з окупантами. Зокрема, згідно з німецьким проектом щодо визначення заробітної плати у державних господарствах Полтавської області передбачалося виплачувати: директору – 950–1100 крб., старшим агрономам – 950–1100 крб., старшим зоотехнікам, механікам та ветлікарям – 900–1000 крб., агрономам, зоотехнікам – 700–800 крб. Окрім того, перерахованим категоріям передбачалися доплати, зокрема за знання

німецької мови від 5 % до 25 %, залежно від рівня володіння нею, за особливо якісну працю – від однієї до трьох місячних зарплат щорічно.

Ще однією формою експлуатації селянства було стягування натуральних контингентів та грошових податків. У директивах щодо нових аграрно-політичних заходів, передбачених для пропагандистської мети, зазначалося про обов'язкову винагороду тих селян, що будуть сумлінно працювати на користь Рейху. Однією з них було вручення грамот. Характерним було те, що преміювання такого типу відбувалося за рахунок усіх інших селян, оскільки грамоти викуплялися у німецької влади громадою села. Необхідно згадати про повідомлення в окупаційній пресі, згідно з яким впроваджувалася відзнака за відвагу та заслуги для східних народів. Вона передбачала два класи, кожний з яких поділявся на ступені. Для прикладу, відзнака першого класу пов'язана з найбільшою сумою коштів та земельною власністю [20, с. 2].

Наступним видом преміювання був розподіл між "передовиками" певних продуктів, найчастіше це були цигарки, тютюн та горілка. Премії запроваджувалися не лише за здачу селянами певної продукції, а й за проведення сільськогосподарських робіт. Наприклад, оголошувалося в обов'язковому порядку виготовлення кожним господарством возів. За виготовлення двох возів премія становила 0,5 л горілки та 2 коробки тютюну, 5-ти возів (за кожен) – 1 л горілки, 5 коробок тютюну та 1,5 кг цукру.

Як свідчать архівні матеріали, мало місце укладання так званих "договорів" між німецькими господарськими структурами та селянськими господарствами. Наприклад, між цукровим заводом та селянином. Договори такого типу передбачали, крім встановленої системи оплати продукції, за вчасну та 100 % поставку буряків безкоштовно по 30 кг насіння на кожен передбачений гектар, згідно з документом. Також цукровий завод зобов'язувався продати селянинові певну кількість відповідної продукції за стабільними цінами [21, арк. 23], однак договори такого зразка не набули поширення.

Однією з форм матеріального заохочення було оголошення про розповсюдження серед селян товарів першої необхідності. Спеціальним розпорядженням рейхскомісара Е. Коха запроваджувалися умови обміну сільськогосподарської продукції на промислові товари в окремо визначених пунктах. Наводимо розцінки сільськогосподарської продукції, згідно з цією системою:

1. Збіжжя (100 кг) – 100 пунктів. 2. Птиця: 1) Гуси та індики (кг) – 40 пунктів. 2) Кури та качки (кг) – 30 пунктів. 3) Худоба (залежно від ваги) – 200–500 пунктів. 4. Молоко (1 л) – 1 пункт. 5. Яйця (шт.) – 10 пунктів. 6. Мед (кг) – 30 пунктів. 7. Овочі та городина – за 10 крб. вартості доставленого продукту – від 40 до 60 пунктів [22, арк. 1 а].

Відповідно до розпорядження київського окружного комісара від 25 серпня 1943 р. з 1 вересня поточного року премії мали нараховуватися не лише відповідно кількості та ваги зданої продукції, а й залежно від терміну виконання поставок. Наприклад, при здачі селянином худоби у вересні надбавка до кількості пунктів, згідно з вагою худоби, становитиме 140 пунктів, у листопаді – 70, у грудні та січні – надбавка відсутня. Німецька влада визнавала систему пунктів надзвичайно дієвою.

Існували у цей час так звані "цінові ножиці". Наприклад, щоб придбати пальто, селянин мав здати німецькій державі 5 свиней або 9 бичків. До того ж слід мати на увазі, що система пунктування набувала чинності лише у разі своєчасного та повного виконання норм поставок, а оскільки останні мали нереальні розміри, то цю систему можна охарактеризувати лише як один з пропагандистських заходів, що мав на меті забезпечити виконання запланованого окупантами пограбування в законній формі.

Важливими елементами у загальній системі окупаційних заходів були наступні: використання в економіці Рейху людського ресурсу загарбаних територій, вилучення сільськогосподарської продукції з метою його збагачення. Такі дії посилювали різноманітні заходи, починаючи від пропаганди та агітації, та закінчуючи репресіями і терором. Відзначимо, що від радянської господарської системи "нова влада" залишила те, що найбільше відповідало її інтересам, а саме: соціально-правові норми щодо праці, форми організації роботи, оплату праці та стимулювання. Проте нацистське керівництво усвідомлювало, що досягти високих показників сільськогосподарського виробництва на благо Рейху, повністю ігноруючи інтереси селян, не вдасться. Тому, як необхідна умова залучення селянства до співпраці з гітлерівськими реформаторами, розглядалася система психологічного та матеріального заохочення. Цей аспект аграрної політики носив суто пропагандистський характер і мав на меті посилити виробничу активність селян.

У генеральному окрузі "Київ", як складовій Рейхскомісаріату "Україна" в класичному варіанті була апробована політика економічної експансії, утверджено нове правове забезпечення "нової політики" щодо аграрного сектору, форми та методи експлуатації місцевого сільського населення задля перемоги Рейху у війні.

Список використаних джерел

1. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 22, спр. 33, арк. 8–10.
2. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 22, спр. 37, арк. 6–8.
3. Там само, оп. 23, спр. 533, арк. 14 зв.
4. Держархів Київської обл., ф.Р.-2227, оп. 1, спр. 2, арк. 11.
5. далі – ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 1, спр. 12, арк. 131.
6. ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 1, спр. 12, арк. 132.
7. Там само, ф. 4620, оп. 3, спр. 240, арк. 20.
8. Держархів Київської обл., ф.Р.-2227, оп. 1, спр. 5, арк. 34.
9. ЦДАГО України, ф.1, оп. 22, спр. 33, арк. 22–23.
10. Там само, арк. 24.
11. Голос Волині. – 3 листопада 1942.
12. Український хлібороб. – 1942. – Ч. 1. – С. 26–28.
13. Нове Українське Слово. – 26 грудня 1941.
14. ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 1, спр. 298, арк. 10.
15. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 22, спр. 123, арк. 7.
16. Нове Українське Слово. – 20 червня 1942.
17. Пігідо-Правобережний Ф. Велика Вітчизняна війна. Спогади та роздуми очевидця / Пігідо-Правобережний Федір. – К.: Смолоскип, 2002. – 288 с.
18. ЦДАГО України, ф.1, оп. 22, спр. 123, арк. 54.
19. ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 2, спр. 142, арк. 2–3.
20. Вісті для українських селян. – 18 жовтня 1942.
21. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 23, спр. 22, арк. 23–24.
22. Там само, ф. 3206, оп. 1, спр. 35, арк. 1а.

Максим Главацкий**ПОЛИТИКА И ПРАКТИЧЕСКИЕ МЕРЫ ОККУПАЦИОННЫХ ВЛАСТЕЙ ПО ОТНОШЕНИЮ К КРЕСТЬЯНСТВУ В ГЕНЕРАЛЬНОЙ ОБЛАСТИ "КИЕВ" В 1941–1943 ГГ.**

В публикации раскрыта политика оккупационной власти по отношению к сельскому населению в период немецкой оккупации в течение 1941–1943 гг. Автор на основе анализа архивных документов и материалов анализирует основные формы и методы эксплуатации крестьянства, раскрывает организацию труда, экономическое ограбление и псевдостимулирование как основные источники обогащения Рейха ради победы в войне.

Ключевые слова: органы оккупационной власти, районная в городе управа, районная управа, генеральная область "Киев", Киевская и Полтавская область.

Maxim Glavatsky**POLICY AND PRACTICAL MEASURES OF THE OCCUPATION AUTHORITIES AGAINST THE PEASANTRY IN THE GENERAL FIELD OF "KIEV" IN 1941–1943.**

In publication search politic of bodies occupying power from the rural population during the German occupation during the 1941–1943. The author based on archival documents and materials demonstrates the basic forms and methods of exploitation of the peasantry, reveals the organization of labor, economic plunder and false stimulation as the main source of enrichment Reich to win the war.

Key words: bodies occupying power, in the district council, the district council, the general area of "Kyiv", Kyiv and Poltava region.

УДК 94 (477.6) "1944"**Олександр Семенів****НАСТУПАЛЬНІ ДІЇ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ НА ТЕРИТОРІЇ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ В ПЕРІОД ПРОВЕДЕННЯ ЛЬВІВСЬКО-САНДОМИРСЬКОЇ НАСТУПАЛЬНОЇ ОПЕРАЦІЇ**

У статті розглянуто питання проведення Червоною армією Львівсько-Сандомирської наступальної операції, особливості застосування військ, озброєнь та матеріальних засобів на території Тернопільської області.

Ключові слова: Друга світова війна, наступальна дії, концентрація військ, Львівсько-Сандомирська наступальна операція, Тернопільська область.

Об'єктивне висвітлення військово-політичного протистояння СРСР та Німеччини на Тернопільщині упродовж Другої світової війни дає змогу сучасникам використати досвід та уроки цих драматичних часів для консолідації державотворчих сил України. Необхідність розширення історичних і військово-політичних уявлень щодо визволення Тернопільщини весною 1944 року стала основним мотивом даного дослідження.

У останні десятиліття опубліковано ряд праць вітчизняних істориків, що висвітлюють сторінки Другої світової війни в Україні. Зокрема, це праці українських істориків І. Муковського та О. Лисенка [4], М. Коваля [5]. Питання взаємовідносин військовослужбовців Червоної армії та цивільного